

تحلیل راهبردی وضعیت اقتصادی – اجتماعی حوزه تحت تاثیر تالاب بین‌المللی هامون

رقبه کرمی*

عضو هیات علمی، گروه مدیریت اکوسیستم‌های طبیعی،
پژوهشکده‌ی تالاب بین‌المللی هامون، دانشگاه زابل

(تاریخ دریافت: 1393/1/18؛ تاریخ تصویب: 1393/4/30)

چکیده

این مطالعه، با هدف بررسی راهبردی وضعیت اقتصادی و اجتماعی حوزه‌ی تحت‌تاثیر تالاب بین‌المللی هامون به انجام رسید. ابتدا، وضعیت موجود منطقه از طریق مطالعات کتابخانه‌ای، پیمایش میدانی، تجزیه و تحلیل آماری شناسایی شد. سپس قوت‌ها و ضعف‌ها (عوامل داخلی) و فرصت‌ها و تهدیدها (عوامل خارجی) موثر بر محیط اقتصادی و اجتماعی، به روش دلفی شناسایی و ارزش‌یابی شدند. نتایج مطالعه نشان داد که مؤلفه‌ی جوان بودن جمعیت و بالا بودن نرخ تولد مهم‌ترین قوت، منفی بودن نرخ رشد اصلی‌ترین نقطه‌ی ضعف، وجود مراکز دانشگاهی بزرگ بهترین فرصت و قرارگیری در کریدور حمل و نقل مواد مخدر و قاچاق کالا بزرگ‌ترین تهدید برای محیط اجتماعی – فرهنگی منطقه می‌باشند. در مورد محیط اقتصادی، نقاط قوت و ضعف به ترتیب مستعد بودن خاک منطقه برای زراعت و خشک‌سالی‌های بلندمدت و عدم وجود منابع آب کافی و مهم‌ترین فرصت و تهدید به ترتیب نیروی کار جوان و آماده به کار و ضعف سیاست‌گذاری کلان اقتصادی در سیستان می‌باشند. در ادامه، با تلفیق عوامل داخلی و خارجی راهبردهای رقابتی، محافظه‌کارانه، تهاجمی و تدافعی برای توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی ارائه شد که مهم‌ترین آن‌ها عبارت از: توجه به نیازهای فرهنگی و اقتصادی منطقه‌ی سیستان در برنامه‌ها و سیاست‌گذاری‌های کلان اقتصادی، مبارزه با قاچاق مواد و کالا از طریق آموزش و مدیریت مشارکتی، تدوین و اجرای برنامه‌های تامین آب برای کشاورزی و دامپروری، اعلام منطقه به عنوان منطقه‌ی آزاد انرژی با راه‌اندازی و توسعه‌ی میدان توربین‌های بادی و تمرکززدایی امکانات بهداشتی از شهرستان زابل، بازگشایی و رونق بازارچه‌های مرزی می‌باشد.

کلیدواژه‌ها: وضعیت اقتصادی – اجتماعی، برنامه‌ریزی راهبردی، سوات، سیستان

سرآغاز

تجزیه و تحلیل مسایل اقتصادی و اجتماعی مقوله‌ای است که به دلیل تنوع و پیچیدگی و نبود مدل‌ها و روش‌های مشخص از یک سو و عدم دسترسی به آمار قابل قبول و هزینه‌ی بالای مطالعات این بخش در برنامه‌ریزی‌های استراتژیک یک منطقه، به صورت حاشیه‌ای و کمرنگ به آن پرداخته می‌شود (احمدی و همکاران، 1391). برنامه‌ریزان سرزمین ارزش و اهمیت این مسایل را هم‌پا و حتی در بسیاری از موارد بالاتر از شاخص‌های طبیعی و اکولوژیک سرزمین می‌دانند و معتقدند برنامه‌ریزی برای سرزمین بدون دانستن پیشینه‌ی اقتصادی و اجتماعی و تنها با تکیه بر توان طبیعی به بن‌بست می‌رسد، زیرا احتمالاً در آینده با عدم پذیرش عمومی و یا ناتوانی در تامین بودجه مواجه شود. با وجود این، به دلیل مشکلات فوق و پیچیدگی‌های یاد شده، تاکنون ابزار مطمئن و ساده‌ای برای دخالت‌دادن سه ضلع مثلث توسعه‌ی پایدار (اکولوژی-اقتصاد-جامعه) در اختیار قرار نگرفته است. در بررسی‌های اقتصادی و اجتماعی هر منطقه باید توان موجود انسانی که برابند آن در نیروی انسانی، فن‌آوری، ساختارهای زیربنایی و منابع مالی نهفته‌اند، شناسایی شوند تا بر اساس آن بتوان بهترین توان اکولوژیکی سرزمین را انتخاب نمود و توسعه‌ی شایسته و درخور هر منطقه را رقم زد (مخدوم، 1392). تحلیل آمایش منطقه‌ای سرزمین، نقش کلیدی در تدوین برنامه‌ها و سیاست‌های توسعه‌ای هر منطقه دارد. چارچوب اصلی در آمایش منطقه‌ای، تعادل بین عوامل اقتصادی و محیط‌زیستی است. بسته به دامنه‌ی تغییرات پارامترهای متعدد اقتصادی و اجتماعی می‌توان آمایش منطقه‌ای را در محدوده‌ی یک آبخیز، زیرحوضه، حوضه، منطقه و کشور انجام داد.

داده‌های اقتصادی-اجتماعی گسترده و متنوع بوده و برخلاف بسیاری از داده‌های اکولوژیکی ممکن است از سالی به سال دیگر تغییر کنند. به دلیل این گستردگی، تنوع و تغییرپذیری، استفاده از داده‌های اقتصادی-اجتماعی در برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری مستلزم مدیریت صحیح داده‌ها، طبقه‌بندی آن‌ها و سرانجام به هنگام‌سازی مداوم اطلاعات می‌باشد. به طور کلی، انباشت بدون هدف داده‌های اقتصادی-اجتماعی برنامه‌ریز را با سردرگمی مواجه کرده و حجم زیاد داده‌ها از جنبه‌های کاربردی آن خواهد کاست (مخدوم و همکاران، 1390). بنابراین

جمع‌آوری داده‌ها باید براساس یک برنامه‌ی مدون و بر اساس اهداف برنامه‌ریزی انجام شود.

برنامه‌ی استراتژیک یا راهبردی به عنوان برنامه‌ی مادر است که جوهره و چگونگی حرکت برنامه‌های توسعه را جهت تحقق مأموریت و اهدافی که برای منطقه متصور است، نمایان می‌سازد. ماهیت راهبرد به صورت متداول حرکت‌های استراتژیکی است که در راستای توسعه، ثبات و یا کاهش (در قالب راهبردهای جزئی‌تر) و یا تلفیقی از توسعه، ثبات و کاهش به مرحله‌ی اجرا گذاشته می‌شود. فرموله کردن یا تدوین راهبرد، تعیین متغیرهای راهبردی و سپس مدل‌سازی موضوع مورد نظر در قالب یک ماتریس و یا مدل تصمیم‌گیری است که منجر به اتخاذ تصمیم و یا تعیین راهبرد می‌شود. این اقدام، کمک می‌کند تا بتوان چگونگی محقق‌سازی اهداف و تعامل برنامه‌های پیش‌بینی شده را با انتخاب مناسب‌ترین ماهیت راهبرد اصلی تعیین نمود. پس از تدوین استراتژی‌ها باید برحسب درجه‌ی اهمیت هریک، اولویت خاصی را برای آن‌ها قرارداد. در عین حال باید آن‌ها را بر مبنای معیارهای مطلوبیت از نظر انتظارات جامعه و ذی‌نفعان نیز برگزید. در ادامه، به منظور اجرای اثربخش راهبرد باید فرایندهای اجرا را برای شناخت امتیازات راه‌چاره‌های استراتژیک موجود مورد بررسی قرارداد. پس از تعیین راهبردهای اولویت‌دار، نوبت به اجرای آن می‌رسد. برای این منظور، برنامه‌ریزان و مدیران اجرایی نسبت به تبدیل راهبرد به طرح‌ها و برنامه‌های مشخص و عملیاتی در یک دوره‌ی زمانی معین و با تخصیص منابع مشخص، اقدام می‌نمایند.

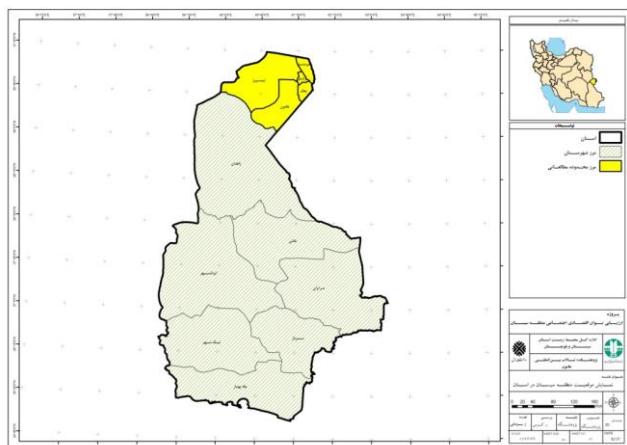
مواد و روش‌ها

در این مطالعه پس از تعیین مرزهای محدوده‌ی مطالعاتی، داده‌های اقتصادی و اجتماعی از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و بازدیدهای میدانی جمع‌آوری شدند. سپس بر اساس اهداف مطالعه، داده‌ها در بانک اطلاعات داده مرتب و طبقه‌بندی شدند و مورد تجزیه و تحلیل آماری قرار گرفتند. پس از ورود اطلاعات به سیستم اطلاعات جغرافیایی، نقشه‌های پارامترهای مختلف اقتصادی و اجتماعی تهیه شد. سپس، تحلیل راهبردی براساس تکنیک SWOT انجام و برنامه‌های کلان توسعه‌ی منطقه تدوین شد.

منطقه‌ی مورد مطالعه

حداقل ارتفاع، 410 متر در شرق محدوده و در محدوده‌ی هامون صابری قرار دارد و حداکثر ارتفاع 1910 متر است که در محدوده‌ی غربی منطقه واقع شده است. این منطقه براساس طبقه‌بندی دومارتن، دارای اقلیم خشک و براساس طبقه‌بندی آمبرژه دارای اقلیم بیابانی گرم شدید است. میانگین بارندگی در دوره‌های ترسالی 55 میلی‌متر و در دوره‌های خشکسالی کمتر از 10 میلی‌متر گزارش شده است. میانگین دما در مرداد ماه، 42 درجه‌ی سانتی‌گراد و در دی ماه، 15 درجه‌ی سانتی‌گراد است و متوسط سرعت باد 10 نات می‌باشد. در این منطقه، بادهای 120 روزه‌ی محلی می‌وزد که از اواسط خرداد تا اواسط مهرماه، ادامه می‌یابد. از نظر هیدرولوژی، مهم‌ترین منبع تامین کننده‌ی آب سیستان رودخانه‌ی هیرمند است که به طور طبیعی وارد تالاب‌های پوزک، صابری و هامون می‌شود. به دلیل وسعت زیاد

دشت سیستان انتهایی‌ترین بخش حوضه‌ی آبخیز رودخانه‌ی هیرمند است. رودخانه‌ی هیرمند از کوه‌های هندوکش در افغانستان سرچشمه می‌گیرد و در انتهایی‌ترین بخش وارد سیستان ایران می‌شود و در تالاب هامون جای می‌گیرد. تالاب هامون به سه تالاب هامون هیرمند (100% در ایران)، هامون صابری (54% در ایران و 46% در افغانستان) و هامون پوزک (5% در ایران و 95% در افغانستان) تقسیم می‌شود (UNEP, 2006). منطقه‌ی سیستان با مساحت 15171 کیلومترمربع در شمال‌شرقی استان سیستان و بلوچستان و در شرق ایران حد فاصل 60 درجه و 15 دقیقه تا 61 درجه و 50 دقیقه طول شرقی و 30 درجه و 6 دقیقه تا 31 درجه و 28 دقیقه عرض شمالی واقع شده است. این منطقه از طرف شمال و شرق به افغانستان، از جنوب و جنوب‌غربی به افغانستان و کوه‌های حرمک ایران و از طرف غرب و شمال‌غرب به کوه‌های چهل‌دختران و پلنگان و شهر نهبندان محدود می‌شود. شکل (1) موقعیت منطقه‌ی مطالعاتی را در ایران نشان می‌دهد. این منطقه براساس آخرین تقسیم‌بندی سیاسی- اداری جدول (1) کشور دارای پنج شهرستان، نه بخش، 18 دهستان و 846 روستا می‌باشد (مرکز آمار ایران، 1390).

شکل (1): موقعیت جغرافیایی منطقه‌ی مطالعاتی

گردآوری اطلاعات و تجزیه و تحلیل داده‌ها

وضعیت محیط‌زیستی

براساس نتایج آنالیزهای نرم‌افزار ArcGIS، نود درصد منطقه‌ی سیستان دشتی است و دارای شیب صفر تا هشت درصد می‌باشد.

جدول (1): تقسیم‌بندی سیاسی- اداری منطقه‌ی سیستان

شهرستان	بخش	دهستان	شهرستان	بخش	دهستان	
هامون	مرکزی	محمدآباد	3	مرکزی	نیمروز	
		لوتک			ادیمی	
	تیمورآباد	تیمورآباد		4	مرکزی	بزی
		کوه حواجه				صابری
هیرمند	مرکزی	جهان‌آباد	5	مرکزی	بنجار	
		دوست محمد			زهک	
	قرقری	مارگان		زهک	مرکزی	خواجه احمد
		قرقری				جزینک
		اکبرآباد		جزینک	خمک	

منبع: مرکز آمار ایران و یافته‌های پژوهش

ترتیب 78/8 و 82/4 درصد کاهش یافته است و میزان تولیدات زراعی و تولیدات باغی به ترتیب 78/5 و 96/6 درصد افت داشته‌اند (مرکز آمار ایران، 1384). در بخش دامداری، تعداد دام‌های سبک (گوسفند و بز) و سنگین (گاو و شتر) به ترتیب 64 و 71 درصد کاهش یافته‌اند (بیک محمدی و نوری، 1384). در بخش شیلات، میزان صید ماهی از 3900 تن در سال 1375 به 20 تن در سال 81 و پس از آن رسیده است (اداره کل شیلات سیستان، 1390).

تولید حصیر و شکار پرندگان نیز به دلیل خشک‌سالی هامون و عدم رویش نی و مهاجرت پرندگان به طور کامل متوقف شده‌است (بیک محمدی و نوری، 1384).

خسارت‌های اقتصادی یادشده پیامدهای اجتماعی منفی متعددی مانند: افزایش میزان مهاجرت به خارج از سیستان، کاهش منفی‌شدن نرخ رشد در اکثر روستاها و دهستان‌های منطقه، خالی‌شدن روستاها از سکنه، کاهش 70 درصدی قیمت اراضی زراعی و باغات (بیک محمدی و نوری، 1384)، افزایش 60 درصدی جمعیت تحت پوشش کمیته‌ی امداد امام‌خمینی (کمیته‌ی امداد امام‌خمینی استان سیستان و بلوچستان، 1390)، افزایش قاچاق کالا و مواد سوختی، دست‌فروشی و مغازه‌داری و در نهایت، افزایش سن متوسط بهره‌برداران کشاورزی به بیش از 50 سال به دنبال داشته است. با توجه به روند یادشده پیش‌بینی می‌شود: معضلات بیکاری و اجتماعی در سال‌های آتی روند افزایشی داشته باشد.

آمارهای اطلاعات اقتصادی و اجتماعی منطقه‌ی مورد مطالعه از سالنامه آماری استان سیستان و بلوچستان، سال‌های آماری 1385 و 1390، آمارهای موجود در استانداری، ادارات کشاورزی، دام و امور عشایر، شهرداری‌ها، دانشگاه علوم پزشکی زابل و نیز مطالعات و بازدیدهای میدانی، جمع‌آوری و داده‌های مربوط به جمعیت، جوامع، تولید و فعالیت‌ها و ساختارهای جمعیتی در قالب نقاط سکونت‌گاه‌ها جمع‌بندی شد. لازم به ذکر است که در این مطالعه در حد امکان، کلیه‌ی آمارها به‌روز رسانی شده و بر اساس آخرین تحولات تقسیمات کشوری (براساس پنج شهرستان منطقه سیستان) ارائه شده است. در مواردی که به‌روز رسانی و تفکیک آمار قابل انجام نبوده است، آمارها براساس سه شهرستان زابل، زهک و هیرمند (براساس آمار سرشماری سال 1390) ارائه شده است.

تالاب هامون در سال 1352، چاه نیمه‌های 1 و 2 و 3 جهت ذخیره‌ی آب‌های مازاد مصرف، احداث و بهره‌برداری شدند که در دوره‌های خشک‌سالی اصلی‌ترین منبع تامین‌کننده‌ی آب شرب و کشاورزی محسوب می‌شوند. تالاب هامون به دلیل خشک‌سالی‌های شدید از سال 1378 خشک شده است و تنها در مواقع سیلابی بودن رودخانه‌ی هیرمند قسمت‌هایی از هامون پوزک آبیگری می‌شود.

از نظر خاک‌شناسی، خاک‌های منطقه بیشتر آتی‌سول و آریدی‌سول می‌باشد و نه تیپ خاک در کل دشت سیستان دیده می‌شود.

از نظر پوشش گیاهی، منطقه در محدوده‌ی رویشی ایران- توران قرار گرفته است. درختان گز و تاغ و گیاهان دارویی مانند اجقون، بادیان و شوید در منطقه دیده می‌شود. در اطراف تالاب هامون نیز نيزارهایی وجود دارد. مطالعات حیات وحش منطقه نشان می‌دهد که تعداد 28 گونه پستاندار، 183 گونه پرنده، 44 گونه خزنده، هفت گونه دوزیست و 22 گونه ماهی در منطقه زیست می‌کنند (مهندسین مشاور توسعه و احیا، 1381).

وضعیت اجتماعی و اقتصادی

به طور کلی دشت سیستان به دلیل جدا افتادگی جغرافیایی (بریمانی، 1383) همواره جزو مناطق محروم و عقب‌مانده در کشور بوده‌است و دارای معضلات و نابسامانی‌های اقتصادی و اجتماعی زیادی است. خشک‌سالی‌های دوره‌ای، کم‌آبی و سیلاب‌های بزرگ (ضیاء توانا، 1370) نیز این معضلات را افزایش داده‌است. از آن‌جا که زندگی در سیستان به زندگی در تالاب هامون وابسته است، قطع یا کاهش جریان آبی رودخانه‌ی هیرمند و خشک‌شدن هامون بر شرایط اجتماعی، اقتصادی و اکولوژیکی منطقه تاثیر فراوانی دارد. با توجه به وابستگی تام دریاچه‌ی هامون به رودخانه‌ی دایمی هیرمند که بین حوضه‌ی آبیگر و حوضه‌ی آبریز آن جدایی وجود دارد، سیستان بیشتر متاثر از خشک‌سالی هیدرولوژیکی است (کردوانی، 1380) و بسته به میزان کاهش آب آن، مردم منطقه از نظر سطح بهداشت، سطح سلامتی و سطح کیفی زندگی و سطح تولیدات اقتصادی آسیب می‌بینند (Millwee, 2001).

نتایج مطالعات انجام‌شده درباره آثار مستقیم و غیرمستقیم خشک‌سالی‌های دو دهه‌ی گذشته نشان می‌دهد که در بخش زراعت و باغبانی، سطح زیر کشت محصولات زراعی و باغی به

در ادامه، نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل آماری در نرم‌افزار ArcGIS به صورت نقشه‌ی توان فاکتورهای اقتصادی و اجتماعی تهیه شدند تا براساس آن‌ها راهبردهای توسعه‌ی اجتماعی و اقتصادی منطقه ارایه شوند.

تحلیل راهبردی

تحلیل راهبردی روشی مساله‌گر است که اهداف را بر اساس مشکلات و پتانسیل‌ها و محدودیت‌ها و امکانات موجود در سطح مورد مطالعه تدوین می‌کند. منطق تحلیل راهبردی در الگوی سوات است که راهبرد تأثیرگذار باید قوت‌ها و فرصت‌های هر مجموعه را حداکثر سازد و ضعف‌ها و تهدیدها را به کم‌ترین میزان برساند (امیرخانی، 1390). سوات از حروف اول چهار کلمه‌ی انگلیسی با معادل فارسی S: قوت، W: ضعف، O: فرصت و T: تهدید تشکیل شده است. لازم است برای تدوین راهبردهای نهایی، همه‌ی عوامل به مثابه‌ی بخشی از روند برنامه‌ریزی راهبردی در چارچوب الگوی تجزیه و تحلیل سوات در نظر گرفته شوند (Bernnoider & Edward, 2002). این روش، راهبردهای انجام‌پذیر را از طریق کمی‌نمودن عوامل داخلی و خارجی و تعامل بین این مولفه‌ها ارایه می‌دهد (اعرابی، 1385). این روش اگر درست به کار رود، نتایج بسیار خوبی برای انتخاب و طراحی یک راهبرد اثربخش خواهد داشت (حکمت‌نیا و موسوی، 1385). در این مطالعه، شناسایی عوامل داخلی و خارجی محیط تحت بررسی با کمک پرسشنامه‌ی خبرگان به روش دلفی به انجام رسید. به این منظور، ابتدا براساس نتایج مطالعات مراحل قبلی فهرست اولیه‌ای از عوامل خارجی و داخلی موثر بر محیط اجتماعی و اقتصادی دشت سیستان تهیه شد. سپس، از 15 نفر از افراد مجرب با تخصص‌های علوم اقتصادی، اجتماعی، منابع طبیعی، کشاورزی و محیط‌زیست با سابقه‌ی کار بیش از 10 سال در منطقه (به عنوان گروه دلفی) خواسته شد تا در خصوص این عوامل اظهار نظر نمایند. نظر آن‌ها نیز به صورت گزینه‌های قابل استفاده در جدول سوات تنظیم شد. در این جدول، در ستون اول، فهرستی از عوامل داخلی (ضعف‌ها و قوت‌ها) و عوامل خارجی (فرصت‌ها و تهدیدها) قرار گرفت. در ستون دوم، هر یک از عوامل فهرست شده به گونه‌ای ارزش‌گذاری شدند که جمع آن‌ها برابر عدد یک شد. در ستون سوم، به هریک از عوامل براساس نظر خبرگان امتیازی بین 4

برای طبقه‌بندی پارامترهای اقتصادی- اجتماعی ابتدا میزان عددی هریک براساس تعریف هرکدام محاسبه و سپس سطح‌بندی آن‌ها انجام شد. در این مطالعه، از بین پارامترهای گوناگون و متنوع اقتصادی- اجتماعی، شاخص‌های تراکم زیستی (نسبت تعداد جمعیت به مساحت زمین‌های کشاورزی)، نرخ باسوادی (تعداد افراد باسواد به کل جمعیت شش‌ساله و بالاتر برحسب درصد)، نرخ بیکاری (تعداد افراد بیکار به کل جمعیت 10 ساله و بالاتر برحسب درصد)، بعد خانوار (تعداد کل جمعیت تقسیم بر تعداد خانوار) و نسبت جنسی (تعداد مردان در مقابل یک صد زن)، بررسی شدند. همچنین، میزان درآمد و درصد شاغلان در گروه‌های عمده فعالیت (کشاورزی، صنعت و خدمات) نیز بررسی شد.

برای ارزیابی توان ساختار زیربنایی یا کالبدی ابتدا کل خدمات در 9 شاخص (مطابق با شاخص‌های مرکز آمار) مخابرات و ارتباطات، خدمات بازرگانی، بهداشتی - درمانی، خدمات زیربنایی (برق، گاز، آب)، انتظامی، سیاسی - اداری، مذهبی، فرهنگی- ورزشی و آموزشی تقسیم‌بندی شد و براساس اهمیت آن‌ها در منطقه سیستان طبق نظر کارشناسی ارزشی بین 2 تا 10 به آن‌ها اختصاص یافت، به طوری که خدمات زیربنایی ارزش 10، شاخص پزشکی ارزش 9، شاخص انتظامی ارزش 8، شاخص آموزشی ارزش 7، شاخص اجتماعی ارزش 6، شاخص ارتباط جمعی ارزش 5، شاخص مذهبی ارزش 4، شاخص فروشگاه ارزش 3 و شاخص تفریحی ارزش 2 را گرفتند. سپس، برحسب تعداد عناصر تشکیل‌دهنده‌ی هر شاخص، این عناصر نیز ارزش‌گذاری شدند. برای مثال، در شاخص بهداشتی و درمانی، به دلیل وجود 7 عنصر این عناصر ارزش‌هایی بین 1 تا 7 گرفتند. برای برآورد نهایی ارزش هر شاخص، ارزش هرکدام از عناصر سازنده‌ی شاخص در تعداد آن‌ها ضرب شد. عدد به دست آمده در ارزش هر شاخص ضرب و در نهایت بر تعداد آبادی‌ها تقسیم شد.

$$V = \frac{(a1 \times b1 + a2 \times b2 + a3 \times b3 + \dots) \times v1}{n}$$

V: ارزش شاخص a1, a2, a3 و ... ارزش هر عنصر b1, b2, b3 و ... تعداد روستاهای دارای عنصر یا تعداد افراد v1: ارزش شاخص n: تعداد آبادی‌های دهستان یا شهرستان (مخدوم و همکاران، 1390).

براساس یافته‌های پژوهش که در جدول (2) آمده‌است، در منطقه سیستان نرخ رشد منفی و معادل 0/03- درصد، نرخ اشتغال 29 درصد، نرخ بیکاری 28 درصد، نرخ سواد 77 درصد، بار تکفل 5 و شاخص کالبدی 138/45 می‌باشد. این ارقام، نشان‌دهنده نامناسب بودن وضعیت اکثر شاخص‌ها در مقایسه با استان و کشور است. لازم به ذکر است، شهرستان‌های هامون و نیمروز در سال 1391 از شهرستان زابل منفک شده و به شهرستان تبدیل شدند. به همین دلیل و نبود اطلاعات جمعیتی این دو شهرستان، نرخ رشد برای شهرستان‌های نامبرده و شهرستان زابل محاسبه نشد.

(بسیارخوب) و 1 (بسیارضعیف) داده شد. در ستون چهارم، امتیاز موزون هر عامل از حاصل ضرب ستون دوم در ستون سوم به دست آمد و سپس امتیاز وزنی کل هر یک از چهار عامل داخلی و خارجی محاسبه شد. پس از تکمیل جدول‌های عوامل داخلی و خارجی از تلفیق و برهم‌کنش آن‌ها راهبردهای مبتنی بر عوامل داخلی و خارجی مورد تدوین قرار گرفت؛ به‌گونه‌ای که پس از بررسی و ترکیب مولفه‌های O، T، W، O، S راهبردهای SO (تهاجمی)، ST (رقابتی)، WO (محافظه‌کارانه) و WT (تدافعی) ارائه شد (جوزی و همکاران، 1389).

یافته‌ها

یافته‌های آماری

جدول (2): ویژگی‌های جمعیتی منطقه سیستان

شخص کالبدی	بار تکفل	نرخ اشتغال	نرخ بیکاری	نرخ اشتغال به تحصیل	نرخ سواد	نرخ رشد	تراکم زیستی	مساحت	جمعیت 90	جمعیت 85	
128/86	4	24	17	28	71	-	113	۴۹۸۸	259356	-	هامون
103/8	6	21	37	27	67	-	235	۱۰۱۳	65471	-	هیرمند
130/17	6	19	32	27	70	-	198	۹۷۱۵	65471	-	نیمروز
310/6	4	24	24	32	85	-	635	۳۴۴	259356	-	زابل
137/33	7	16	36	28	71	-	202	۸۰۳	75419	-	زهک
138/45	5	21	28	29	77	-۰/۰۳	260	۱۵۱۹۷	400246	400779	سیستان
-	6	21	29	29	72	۱/۰۵	243	۱۸۷۵۰۲	2534327	2405742	استان
-	3	32	15	25	85	۱/۲۹	406	۱۶۴۸۱۹ ۵	75149669	70495782	کشور

به شهرها و از منطقه‌ی سیستان به خارج از منطقه با وزن 0/14 مهم‌ترین نقطه‌ی ضعف، وجود مراکز دانشگاهی بزرگ در استان‌های پیرامونی و نزدیکی به افغانستان با وزن 0/14 بهترین فرصت و قرارگیری در کریدور حمل و نقل مواد مخدر و قاچاق کالا با وزن 0/17 بزرگ‌ترین تهدید برای محیط اجتماعی- فرهنگی منطقه می‌باشند. در مورد محیط اقتصادی براساس یافته‌های جداول (5 و 6)، مهم‌ترین نقاط قوت و ضعف به ترتیب مستعد بودن خاک منطقه برای کشت محصولات زراعی (گندم و جو) و باغی (انگور یا قوتی) با وزن 0/06 و خشکسالی‌های بلند مدت و عدم وجود منابع آب کافی با وزن 0/06 و مهم‌ترین فرصت و تهدید به ترتیب نیروی کار جوان و آماده به کار با وزن 0/07 و ضعف سیاست‌گذاری کلان اقتصادی با وزن 0/07 در منطقه شناسایی شدند.

یافته‌های تحلیل راهبردی

در روش سوات برای تجزیه و تحلیل سیستم، ابتدا محیط درونی و بیرونی شناسایی شده و مجموعه عوامل داخلی و خارجی تأثیرگذار در محیط اجتماعی تدوین شدند. بر این اساس، تعداد 5 نقطه‌ی قوت در برابر 6 نقطه‌ی ضعف و 5 فرصت در برابر 4 تهدید شناسایی شده است. همچنین، عوامل داخلی و خارجی موثر بر محیط اقتصادی تدوین شدند که تعداد 11 نقطه‌ی قوت در برابر 15 نقطه‌ی ضعف، و 9 فرصت در برابر 12 تهدید مشخص شد. در گام بعدی، ماتریس سوات تشکیل شد و کار ارزش‌یابی و نمره‌دهی و وزن‌دهی به فاکتورهای داخلی و خارجی انجام پذیرفت. جداول (3 و 4)، نشان می‌دهد که مؤلفه‌ی جوان‌بودن جمعیت و بالا بودن نرخ تولد با وزن 0/11 مهم‌ترین نقطه‌ی قوت، منفی بودن نرخ رشد به دلیل مهاجرت از روستاها

محور افقی و نمره‌ی حاصل از عوامل خارجی بر محور عمودی قرار گرفته است.

قرار گرفتن وضعیت اجتماعی منطقه در محیط محافظه‌کارانه نشان‌دهنده آن است که پتانسیل‌های داخلی جهت استفاده از فرصت‌های خارجی بر اثر وجود ضعف‌ها سیر نزولی یافته یا مغفول مانده‌اند. بنابراین، باید راهبردهایی را انتخاب کرد که سبب حفظ و نگهداری وضع موجود شوند و با بهره‌برداری از فرصت‌های موجود در محیط خارجی، نقاط ضعف داخلی را بهبود بخشید.

همان‌طور که در جدول ارزش‌یابی عوامل داخلی محیط اجتماعی- فرهنگی منطقه‌ی سیستان نشان داده شده است، مجموع امتیاز وزنی عوامل داخلی برابر 2/44 می‌باشد. این عدد بیان‌گر برتری نقاط ضعف منطقه بر نقاط قوت آن است. همچنین، حاصل جمع امتیاز وزنی عوامل خارجی برابر عدد 2/55 است که نشان می‌دهد فرصت‌های خارجی بر تهدیدات تفوق دارند. در محیط اقتصادی مجموع امتیاز وزنی عوامل داخلی و عوامل خارجی به ترتیب برابر 2/43 و 2/20 است. این اعداد حاکی از برتری نقاط ضعف اقتصادی منطقه بر نقاط قوت و تهدیدهای اقتصادی نسبت به فرصت‌هاست.

همان‌طور که در شکل (2) ملاحظه می‌شود؛ در زمان برنامه‌ریزی، منطقه‌ی مطالعاتی از لحاظ اجتماعی- فرهنگی در محیط محافظه‌کارانه و از لحاظ اقتصادی در محیط تدافعی قرار داشته است. در این شکل، نمره‌ی حاصل از عوامل داخلی بر

جدول (3): ارزش‌یابی عوامل داخلی موثر بر محیط اجتماعی- فرهنگی حوضه‌ی تحت تاثیر تالاب هامون

امتیاز وزنی	امتیاز	وزن	
قوت‌ها (S)			
0/44	4	0/11	S1: جوان بودن جمعیت و بالا بودن نرخ تولد
0/33	4	0/08	S2: وجود چندین مرکز آموزش عالی در سطح منطقه به ویژه دانشگاه ملی زابل و دانشگاه علوم پزشکی
0/25	3	0/08	S3: توزیع مناسب خدمات انتظامی و سیاسی و اداری در منطقه
0/33	4	0/08	S4: توزیع مناسب اماکن مذهبی نظیر مسجد و حسینیه
0/25	3	0/08	S5: بالا بودن نرخ اشتغال به تحصیل
ضعف‌ها (W)			
0/14	1	0/14	W1: منفی بودن نرخ رشد به دلیل مهاجرت از روستاها به شهرها و از منطقه‌ی سیستان به خارج از منطقه
0/22	2	0/11	W2: بالا بودن نرخ بیکاری و پایین بودن نرخ اشتغال
0/08	1	0/08	W3: پایین بودن نرخ باسوادی
0/17	2	0/08	W4: تراکم پایین جمعیت و تمرکز در مرکز منطقه
0/06	1	0/06	W5: تعصب‌ها و افراط‌گری‌های درون‌گروهی
0/17	2	0/08	W6: کمبود فضاهای فرهنگی، تفریحی و ورزشی
2/44	-	1	جمع:

جدول (4): ارزش‌یابی عوامل خارجی موثر بر محیط اجتماعی- فرهنگی حوضه‌ی تحت تاثیر تالاب هامون

امتیاز وزنی	امتیاز	وزن	
فرصت‌ها (O)			
0/21	3	0/07	O1: وجود اشتراکات فرهنگی با مناطق پیرامونی، استان‌های همجوار و کشور افغانستان
0/41	3	0/14	O2: وجود مراکز دانشگاهی بزرگ در استان‌های پیرامونی و نزدیکی به افغانستان
0/10	3	0/03	O3: تعاملات قومی و خویشاوندی با استان‌های همجوار مانند کرمان و خراسان جنوبی
0/41	4	0/10	O4: وجود سنت‌ها و آیین‌های فرهنگی و همبستگی‌های قومی
0/31	3	0/10	O5: توسعه‌ی فرهنگی و ورزشی متناسب با وضعیت اقلیمی منطقه (اسکی روی شن و ...)

تهدیدها (T)			
0/34	2	0/17	T1: قرارگیری در کریدور حمل و نقل مواد مخدر و قاچاق کالا و سوخت
0/28	2	0/14	T2: قرارگرفتن در محدوده‌ی بیابانی و وقوع طوفان‌های شن و خشکسالی‌های بلند مدت
0/28	2	0/14	T3: عدم توجه کافی و سرمایه‌گذاری در بخش همبستگی‌های اجتماعی و فرهنگی از طرف سازمان‌های مرتبط
0/21	2	0/10	T4: عدم تناسب امکانات فرهنگی و ورزشی با جمعیت جوان منطقه
2/55	-	1	جمع

جدول (5): ارزش‌یابی عوامل داخلی موثر بر محیط اقتصادی و کالبدی حوضه‌ی تحت‌تاثیر تالاب هامون

امتیاز وزنی	امتیاز	وزن	
قوت‌ها (S)			
0/25	4	0/06	S1: مستعد بودن خاک منطقه برای کشت محصولات زراعی (گندم و جو) و باغی (انگور یا قوتی)
0/15	3	0/05	S2: وجود گونه‌های بومی گاو سیستانی (بهترین نژاد گاو گوشتی) و مرغ خزرک جهت دامپروری
0/11	3	0/04	S3: وجود تجربه دیرینه و مهارت در کشاورزان و دامداران همراه با روحیه‌ی سخت‌کوشی
0/15	3	0/05	S4: وجود هنرهای بومی نظیر قالی‌بافی، سفال‌سازی، سوزن‌دوزی، سکه‌دوزی، حصیربافی و ...
0/11	3	0/04	S5: وجود جاذبه‌های تاریخی مانند شهر سوخته، دهانه‌ی غلامان و ...
0/11	3	0/04	S6: وجود چاه نیمه‌های زایل به عنوان محل زمستان‌گذرانی پرندگان
0/08	3	0/03	S7: وجود بازارچه‌های مرزی میلک و گمشاد در منطقه
0/04	3	0/01	S8: وجود شهرک‌های صنعتی فعال محمد آباد و زهک و شهرک صنعتی در حال ساخت رامشار
0/11	3	0/04	S9: وجود راه‌های ارتباطی کافی بین مراکز جمعیتی منطقه
0/15	3	0/05	S10: توزیع مناسب و گسترده‌ی برق و آب لوله‌کشی در سطح منطقه
0/15	4	0/04	S11: وجود فرودگاه زایل
ضعف‌ها (W)			
0/13	2	0/06	W1: خشکسالی‌های بلندمدت و عدم وجود منابع آب کافی
0/08	2	0/04	W2: تولید در بهره‌برداری‌های خرد و بالا بودن نسبی هزینه‌های تولیدات کشاورزی و دامداری
0/10	2	0/05	W3: عدم بکارگیری شیوه‌های مدرن کشاورزی و دامداری و دامپروری و تکیه بر شیوه‌های سنتی
0/05	2	0/03	W4: نبود منابع و معادن در منطقه
0/08	2	0/04	W5: رکود حاکم بر فعالیت شهرک‌های صنعتی
0/08	2	0/04	W6: نبود امکانات اقامتی، سیاحتی، خدماتی و رفاهی در منطقه
0/05	2	0/03	W7: فاصله‌ی زیاد از مراکز بزرگ جمعیتی کشور
0/08	2	0/04	W8: عدم اطمینان بخش خصوصی جهت سرمایه‌گذاری در بخش گردشگری و گردشگری طبیعت
0/10	2	0/05	W9: ضعف در تسهیلات حمل و نقل و جابجایی در منطقه
0/08	2	0/04	W10: سهم کم اشتغال مردم محلی در بازارچه‌های مرزی و بسته‌بودن مرز برای مدت چندسال
0/03	1	0/03	W11: نبود ارتباط ریلی در منطقه با سایر نقاط کشور
0/03	1	0/03	W12: نبود پروازهای روزانه
0/04	1	0/04	W13: عبور جاده‌ها از مسیر شن‌باده‌ها
0/10	2	0/04	W14: کمبود خدمات بهداشتی - درمانی در نقاط شهری و روستایی و تمرکز شدید آنها در شهر زایل
0/03	1	0/03	W15: پایین بودن شاخص‌های برخورداری از مسکن سلامت‌بویژه در مناطق روستایی
2/43	-	1	جمع

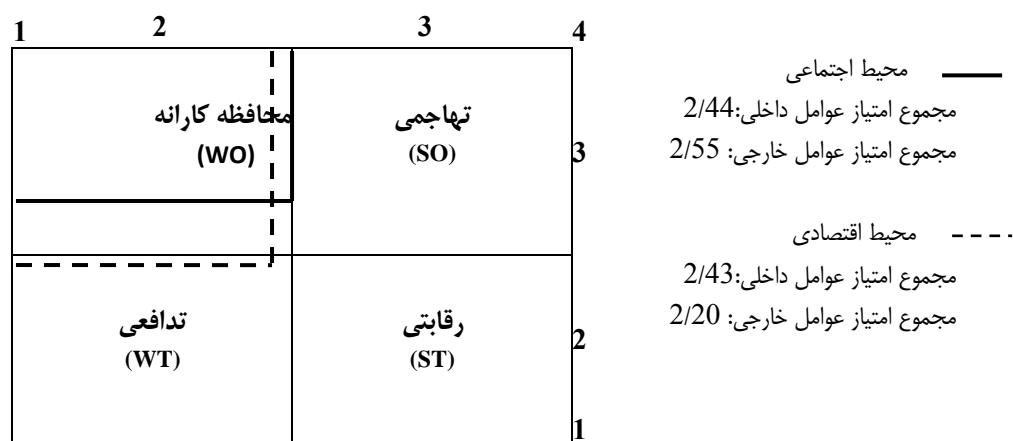
جدول (6): ارزش‌یابی عوامل خارجی موثر بر محیط اقتصادی و کالبدی حوضه‌ی تحت‌تاثیر تالاب هامون

امتیاز وزنی	امتیاز	وزن	
فرصت‌ها (O)			

0.13	3	0/04	01: قرار گرفتن در مسیر ترانزیت به کشورهای چین و افغانستان
0.13	3	0/04	02: وجود دانشگاه زابل با دانشکده‌های کشاورزی و منابع طبیعی
0.09	2	0/04	03: هدف‌گذاری دولت به منظور توسعه کشاورزی و دامداری
0.30	4	0/07	04: نیروی کار جوان و آماده به کار
0/24	4	0/06	05: وجود منابع سرشار انرژی خورشیدی و وجود کربدورهای باد
0.09	3	0/03	06: ایجاد طرح‌های اشتغال‌زا در بخش گردشگری

ادامه جدول (6): ارزش‌یابی عوامل خارجی موثر بر محیط اقتصادی و کالبدی حوضه‌ی تحت تاثیر تالاب هامون

امتیاز وزنی	امتیاز	وزن	
0.18	3	0/06	O7: توسعه‌ی مراکز گردشگری و گردشگری طبیعت در اطراف چاه‌نیمه
0.13	3	0/04	O8: امکان گسترش و راه‌اندازی بازارچه‌های مرزی دیگر
0.09	2	0/04	O9: امکان بهره‌برداری از شبکه‌ی گاز سراسری
تهدیدها (T)			
0/01	1	0/01	T1: نبود زیرساخت‌های مناسب نگهداری محصولات کشاورزی و زراعی
0/07	1	0/07	T2: ضعف سیاست‌گذاری کلان اقتصادی در منطقه
0/03	1	0/03	T3: عدم صادرات محصولات کشاورزی و باغی مازاد به کشورهای همسایه
0/09	2	0/04	T4: ناتوانی در رقابت در بازارهای داخلی و خارجی
0/12	2	0/06	T5: تعدد مدیریت در حوضه‌های کشاورزی و دامداری
0/04	1	0/04	T6: برنامه‌ریزی و مدیریت ضعیف در نگهداری و توسعه‌ی صنعت
0/06	1	0/06	T7: خروج سرمایه از فعالیت‌های تولیدی و حرکت به سوی فعالیت‌های زود بازده مانند مسکن و دست‌فروشی
0/12	2	0/06	T8: نبود امنیت کامل در منطقه
0/09	2	0/04	T9: تبلیغات نامناسب و یا عدم معرفی مناسب جاذبه‌های طبیعی منطقه در داخل و خارج از کشور
0/03	1	0/03	T10: نبود یک برنامه‌ی جامع مدیریت گردشگری و گردشگری طبیعت در منطقه
0/12	2	0/06	T11: امکان قاچاق کالا و مواد و رواج اقتصاد زیرزمینی در منطقه‌ی تعویض کریدورهای بین‌المللی
0/03	1	0/03	T12: عدم ارتباط منطقه با استان‌های شمالی کشور
2/20	-	1	جمع

شکل (2): وضعیت کنونی اقتصادی و اجتماعی حوضه‌ی تحت تاثیر تالاب هامون در جدول سوات

راهبردهای قابل اجرا در محیط‌های محافظه‌کارانه و تدافعی، در مرحله‌ی تلفیق تلاش شد تا با بهره‌گیری از عوامل داخلی و خارجی فهرست شده در جداول (6-3)، راهبردهایی تدوین شوند که نتایج آن در جداول (7 و 8)، آمده است. بر این اساس، در محیط اجتماعی 5 راهبرد تهاجمی، سه راهبرد رقابتی، چهار راهبرد محافظه‌کارانه و چهار راهبرد تدافعی مشخص گردید. در محیط اقتصادی نیز هفت راهبرد تهاجمی، چهار راهبرد رقابتی، هشت راهبرد محافظه‌کارانه و چهار راهبرد تدافعی، اندیشیده شد.

استقرار وضعیت اقتصادی در محیط WT بیان‌گر آن است که وضعیت اقتصادی منطقه حالت تدافعی به خود گرفته است و باید راهبردهایی را اتخاذ نمود تا با مواجهه با تهدیدات خارجی نقاط ضعف داخلی را به حداقل کاهش دهند. در واقع، باید برنامه‌ی تعاملی خاصی تدوین شود تا وضعیت اقتصادی را با بهره‌گیری از امکانات منطقه و استان و با استعانت از کمک‌های مالی خاص و فوری از طریق سیاست‌گذاری‌های کلان اقتصادی به حالت پایدار رساند و بقای منطقه را تضمین نمود. به منظور تدوین

جدول (7): راهبردهای چهارگانه توسعه‌ی محیط اجتماعی فرهنگی دشت سیستان

راهبردهای محافظه‌کارانه (WO)	راهبردهای تهاجمی (SO)
WO1: ارتقای سطح آگاهی‌های عمومی و استفاده از تعصبات و تعاملات قومی جهت نگهداری مردم در منطقه WO2: آموزش و فرهنگ‌سازی در جهت جایگزین نمودن سنت‌های صلح‌طلبانه به جای افراط‌گری در قالب کارگاه‌های آموزشی WO3: برنامه‌ریزی در جهت شناساندن ارزش‌ها و پتانسیل‌های فرهنگی، تاریخی، تفریحی و ورزشی در سطح منطقه WO4: تدوین جزوات آموزشی و فرهنگی در جهت افزایش سواد عمومی	SO1: به‌کارگیری نیروی جوان متخصص در دانشگاه‌های منطقه SO2: برنامه‌ریزی برای پذیرش دانشجو از کشورهای همسایه SO3: استفاده از توان اداری و انتظامی در برگزاری همایش‌های فرهنگی و ورزشی داخل منطقه و مشترک با استان‌های همجوار SO4: بهره‌برداری از اماکن مذهبی در برگزاری آیین‌های فرهنگی و سنتی SO5: به‌کارگیری نیروهای جوان در برگزاری مراسم‌ها و آیین‌های سنتی و ورزشی
راهبردهای تدافعی (WT)	راهبردهای رقابتی (ST)
WT1: پیش‌بینی و اجرای طرح‌های کارآفرین به منظور جلوگیری از مهاجرت WT2: لحاظ نمودن اولویت‌های اقتصادی- اجتماعی و فرهنگی منطقه‌ی سیستان در برنامه‌های توسعه‌ی کالبدی کشور WT3: هماهنگی و همکاری ارگان‌های دولتی و مردم جهت مبارزه با قاچاق WT4: اختصاص بودجه‌ی کافی و فوری برای افزایش فضاهای فرهنگی	ST1: بهره‌گیری از پتانسیل انتظامی جهت مبارزه با قاچاق کالا و مواد ST2: جلب سرمایه‌گذاری جهت راه‌اندازی سایت‌های تولید انرژی پاک به وسیله توربین‌های بادی و صفحات خورشیدی ST3: تدوین برنامه‌ی جامع مبارزه با ریزگردها و خشکسالی با به‌کارگیری توان علمی منطقه

جدول (8): راهبردهای چهارگانه توسعه‌ی محیط اقتصادی دشت سیستان

راهبردهای محافظه‌کارانه (WO)	راهبردهای تهاجمی (SO)
WO1: انجام مطالعات کامل تغییر الگوی کشت از محصولات زراعی به محصولات باغی WO2: برنامه‌ریزی برای یکپارچه‌سازی زمین‌های کشاورزی و ایجاد تعاونی‌های مردم‌نهاد WO3: ترویج و مکانیزه نمودن ادوات کشاورزی و دامپروری با استفاده از منابع علمی و اجرایی منطقه WO4: آمایش صنعتی و ایجاد و گسترش صنایع تبدیلی کشاورزی WO5: برنامه‌ریزی برای جلب مشارکت سرمایه‌گذاران صنعتی و گردشگری WO6: برنامه‌ریزی برای رونق بازارچه‌های مرزی WO7: تلاش برای انتقال سریع گاز سراسری به منطقه WO8: تمرکززدایی از بخش بهداشت و درمان	SO1: انجام مطالعات کافی و جامع در مورد اصلاح نژاد گونه‌های زراعی و باغی SO2: بکارگیری نیروی جوان در احیای صنایع دستی منطقه SO3: برنامه‌ریزی برای توسعه تعداد پروازها SO4: برنامه‌ریزی برای صادرات محصولات صنعتی و کشاورزی از بازارچه‌های مرزی SO5: مکان‌یابی و احداث منطقه‌ی آزاد انرژی با استفاده از توربین‌های بادی و صفحات خورشیدی SO6: توسعه و جلب سرمایه‌گذاری در مراکز تاریخی SO7: گسترش و مکانیزه نمودن فعالیت‌های دامداری و کشاورزی
راهبردهای تدافعی (WT)	راهبردهای رقابتی (ST)
WT1: تقویت زیرساخت‌های جاده‌ای، مخابراتی و آب و برق موجود WT2: تلاش در جهت ایجاد زیرساخت‌های ریلی WT3: تقویت خدمات بهداشتی و درمانی در تمام منطقه WT4: برنامه‌ریزی برای ایجاد اشتغال در بخش‌های کشاورزی و بازرگانی به منظور جلوگیری از مهاجرت و خروج سرمایه‌های انسانی و مالی از منطقه	ST1: تلاش در جهت اعتلای امنیت، تنویر افکار عمومی و معرفی جاذبه‌های گردشگری منطقه در ابعاد منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی ST2: برنامه‌ریزی برای گسترش فعالیت‌های کشاورزی، بازرگانی و گردشگری به منظور جلوگیری از قاچاق مواد و کالا ST3: برنامه‌ریزی و تلاش در جهت گسترش روابط با شهرها، استان‌ها و کشورهای همجوار برای تبادل کالا و خدمات ST4: هماهنگ‌سازی و گسترش تعامل و همکاری بین مدیران بخش‌های مختلف به منظور جلوگیری از دوباره‌کاری

بحث و نتیجه‌گیری

همجواری با کشور افغانستان، موقعیت استراتژیک و سوق‌الجیشی مهمی داراست. این منطقه با وجود قابلیت‌ها و

منطقه‌ی سیستان به دلیل قرارگرفتن در مرز شرقی کشور و

کالبدی (شامل بخش‌های درمان، اداری و انتظامی، فرهنگی و ورزشی، ساختارهای زیربنایی و ...) تعیین و نقشه‌سازی شدند. در مرحله بعدی با به کارگیری روش سوات برنامه‌ی راهبردی اجتماعی و اقتصادی تدوین شد، به گونه‌ای که پس از شناسایی نقاط قوت و ضعف (عوامل داخلی) و نیز فرصت‌ها و تهدیدهای (عوامل خارجی) محیط اقتصادی و اجتماعی و ارزشیابی آن‌ها، راهبردهای تهاجمی، رقابتی، محافظه‌کارانه و تدافعی هر محیط تدوین شد. تلفیق عوامل خارجی و داخلی نشان داد که محیط اجتماعی در حالت محافظه‌کارانه و محیط اقتصادی در حالت تدافعی قرار دارد، بنابراین، در برنامه‌ریزی‌ها باید راهبردهای محافظه‌کارانه و تدافعی در اولویت قرار گیرند و پس از اجرای آنها و یا به‌طور همزمان، سایر راهبردها عملیاتی شوند. بر این اساس پیشنهادهای زیر در توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی در مرحله‌ی اول پیشنهاد می‌شود:

- توجه به نیازهای فرهنگی و اقتصادی منطقه‌ی سیستان در برنامه‌ها و سیاستگذاری‌های کلان اقتصادی
- استفاده از پتانسیل‌های مردمی برای مبارزه با قاچاق مواد و کالا از طریق آموزش و تعامل و مدیریت مشارکتی
- تدوین و اجرای برنامه‌های فرهنگی و شناساندن ارزش‌های بومی و قومی و قبیله‌ای به جوانان منطقه به منظور جلوگیری از مهاجرت
- به‌کارگیری نیروی جوان در احیای سنت‌ها و صنایع دستی منطقه
- تدوین و اجرای برنامه‌های تامین آب برای کشاورزی و دامپروری از طریق تعامل بین ادارات مختلف و مراکز آموزش عالی
- اجرای برنامه‌های جایگزین اقتصاد سنتی نظیر توسعه‌ی میدان‌های توریسم‌های بادی و اعلام منطقه به عنوان منطقه آزاد انرژی با مدیریت دولتی از طریق احداث زیرساخت‌های انتقال انرژی و سپس از طریق جلب سرمایه‌گذاری خصوصی
- انجام و اجرای مطالعات کشت‌های جایگزین مانند کشت محصولات باغی کم‌مصرف و پربازده
- انجام مطالعات تفصیلی راه‌اندازی صنایع سازگار با منطقه نظیر صنایع تبدیلی کشاورزی
- توجه ویژه به بخش بهداشت و درمان منطقه و تمرکززدایی امکانات بهداشتی از شهر زابل و رسیدگی به وضعیت درمانی سایر شهرستان‌های منطقه
- برنامه‌ریزی برای بازگشایی و رونق بازارچه‌های مرزی و اعطای امتیاز صادرات و واردات بدون گمرک به بومیان

استعدادهای طبیعی و انسانی، همواره از تیررس برنامه‌ریزان و سیاست‌مداران به دور مانده و در برنامه‌ریزی‌های کلان اقتصادی و اجتماعی مورد توجه قرار نگرفته است. این موضوع به علاوه‌ی نامالایمات طبیعی، وضعیت اقتصادی و اجتماعی منطقه را در وضعیت نابسامانی قرار داده است. در دهه‌های اخیر، تغییر اقلیم و خشک‌سالی‌های متعدد و نیز عدم برنامه‌ریزی به موقع و استراتژیک، آسیب‌های جبران‌ناپذیری بر منطقه تحمیل کرده و سبب ازدست‌رفتن فرصت‌های شغلی و بیکاری شدید شده است. این عوامل به همراه سایر عواملی چون بسته‌بودن مرز و طوفان‌های شدید همراه با گردوغبار فراوان موجب شده است تا ساکنان این منطقه به دیگر نقاط استان و یا خارج از استان (رفسنجان، یزد، خراسان جنوبی، خراسان رضوی و گلستان) کوچ کنند که همین امر نگرانی‌هایی را در پی دارد. با وجود این، بر اساس بررسی‌ها، ۲۵ درصد ساکنان هر یک از روستاها در برخی شهرستان‌ها کوچ کرده‌اند و ادامه این روند و تداوم این عوامل ممکن است سبب خالی‌شدن کامل و صد در صد برخی از روستاها شود که با توجه به حساسیت منطقه و قرارگرفتن در نقطه‌ی صفر مرزی می‌تواند تهدیدی جدی برای امنیت منطقه و کشور به شمار رود. مصاحبه‌های میدانی نشان داد که مردم منطقه به دلیل کمبود آب کشاورزی و آشامیدنی و کاهش درآمد سابق خود که تنها از طریق کشاورزی و دامپروری و امور مربوط به آب رودخانه و دریاچه هامون تامین می‌شد، دیگر قادر به تامین نیازهای مالی خود نیستند.

در این مطالعه ابتدا از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و میدانی و تجزیه و تحلیل آماری، وضعیت اقتصادی و اجتماعی منطقه مشخص شد. منفی بودن نرخ رشد و قرارگرفتن بیشترین جمعیت در دو دهه‌ی سنی ۴- و ۹-۵ سال، نشان‌دهنده بالا بودن نرخ تولد و بنابراین بالا بودن میزان مهاجرت به خارج از منطقه می‌باشد. همچنین، بار تکفل ۵ نشان‌دهنده بعد بالای خانوار و نیز بالا بودن میزان بیکاری در منطقه است. میزان بیکاری در منطقه نسبت به استان سیستان و بلوچستان و کشور بالاتر است. سطح سواد در منطقه نسبت به کل کشور پایین است ولی میزان اشتغال به تحصیل بالاتر است. جمعیت منطقه جوان می‌باشد و این مساله از نقاط قوت منطقه است. براساس اطلاعات جمع‌آوری شده توان اقتصادی و اجتماعی منطقه برای فاکتورهای جمعیت، تراکم زیستی، بعد خانوار، میزان بیکاری، درآمد و میزان اشتغال در گروه‌های عمده‌ی فعالیت، ساختار

منطقه و مرز نشینان

ارایه شود.

در پایان، توجه به این نکته ضروری است که در این مطالعه سرفصل‌ها و یا استراتژی‌های کلی توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی بیان شده‌اند، این استراتژی‌ها برای اجرایی شدن نیاز به مطالعه تفصیلی دارند تا براساس آن برنامه‌ی عمل زمان‌بندی شده آن‌ها

تقدیر و تشکر

این طرح با حمایت مالی اداره کل حفاظت محیط‌زیست استان سیستان و بلوچستان به انجام رسیده‌است.

فهرست منابع

- احمدی، م.؛ اوتق، م. و سلمان‌ماهینی، ع. 1391. مدل‌سازی پارامترهای اقتصادی- اجتماعی حوضه‌های آبخیز به منظور استفاده در برنامه‌ریزی و آمایش سرزمین. اولین همایش بیابان. تهران.
- اعرابی، م. 1385. دستنامه‌ی برنامه‌ریزی استراتژیک. انتشارات اداره پژوهش‌های فرهنگی. 194 ص.
- امیرخانی، ا. 1390. شناسایی عوامل موثر بر برنامه‌ریزی راهبردی فرهنگی کشور. مجله مطالعات فرهنگی در دانشگاه اسلامی. (47): 111-136.
- بریمانی، ف. 1383. آثار فزاینده‌ی خشکسالی در محیط حوضه‌های آبریز آندروئیک: مورد سیستان. مجله اطلاعات سیاسی - اقتصادی. شماره 201-202. تهران.
- بیک‌محمدی، ح. و نوری، ه. 1384. اثرات خشکسالی‌های 83-1377 بر اقتصاد روستایی سیستان و راهکارهای مقابله با آن. مجله جغرافیا و توسعه. بهار و تابستان 1384.
- حکمت‌نیا، ح. و موسوی، م. 1385. کاربرد مدل در جغرافیا با تاکید بر برنامه‌ریزی شهری و ناحیه‌ای. انتشارات دانشگاه تبریز. 320 ص.
- جوزی، ع.؛ رضایان، س.؛ ایرانخواهی، م. و شکری، م. 1389. ارزش‌گذاری اقتصادی منابع تفرجگاهی بخش شهداد کرمان به منظور ارایه‌ی برنامه‌ی راهبردی توسعه‌ی اکوتوریسم. نشریه محیط زیست طبیعی. (4:63): 329-345.
- زیاری، ک. 1383. مکتب‌ها، نظریه‌ها و مدل‌های برنامه‌ریزی منطقه‌ای. انتشارات دانشگاه یزد. 240 ص.
- ضیاءتوانا، م. 1371. ویژگی‌های محیط طبیعی چاله‌ی سیستان. مقالات جغرافیایی جشن‌نامه دکتر محمدحسن گنجی. تهران. انتشارات گیتاشناسی.
- کردوانی، پ. 1380. خشکسالی و راه‌های مقابله با آن در ایران. انتشارات دانشگاه تهران.
- کمیته‌ی امداد امام خمینی استان سیستان و بلوچستان، 1390. گزارش آماری معاونت برنامه‌ریزی و امور مجلس و دفتر آمار و فناوری اطلاعات. زاهدان.
- مخدوم، م. 1392. شالوده‌ی آمایش سرزمین. انتشارات دانشگاه تهران. چاپ چهاردهم.
- مخدوم، م.؛ درویش صفت، ع.؛ جعفرزاده، ه. و مخدوم، ع. 1390. ارزیابی و برنامه‌ریزی محیط‌زیست با سامانه‌های اطلاعات جغرافیایی (GIS). انتشارات دانشگاه تهران. 304 ص. چاپ ششم.
- مرکز آمار ایران. 1391. نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال 1390 استان سیستان و بلوچستان.
- مرکز آمار ایران. 1386. نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال 1385 استان سیستان و بلوچستان.
- مرکز آمار ایران. 1384. نتایج تفصیلی سرشماری عمومی کشاورزی سال 1382 استان سیستان و بلوچستان.
- مهندسین مشاور توسعه و احیای منابع (تام). 1381. طرح مدیریت منطقه حفاظت شده‌ی هامون، مرحله‌ی توجیهی (طرح‌ریزی)، جلد یازدهم: حیات وحش و آبریان.

Bernroider, F. & Edward, E. 2002. Factors in SWOT Analysis Applied to Micro, Small to Medium, And Large Software Enterprises: An Austrian Study, European Management Journal, pp. 45-59.-

Millwee, T. 2001. State of Texas: Drought Preparedness Plan. Texas Department of Public Safety. Austin.

UNEP. 2006. History of Environmental change in the Sistan Basin Based on Satellite Image Analysis: 1976-2005. 60 pp.